

OTWARTOŚĆ DOBORU TERYTORIALNEGO MAŁŻONKÓW WE WSPÓŁCZESNEJ POLSCE

DOROTA KAŁUŻA

ABSTRACT. Kałuża Dorota, *Otwartość doboru terytorialnego małżonków we współczesnej Polsce* (The openness of the territorial matching of spouses in modern Poland). Wizerunki ról rodzinnych. Roczniki Socjologii Rodziny, XVIII, Poznań 2007. Adam Mickiewicz University Press, pp. 143-161. ISBN 978-83-232-1907-1, ISSN 0867-2059. Text in Polish with a summary in English.

Dorota Kałuża, Zakład Demografii Uniwersytetu Łódzkiego (Institute of Demography University of Łódź), ul. Rewolucji 1905 r, nr 41/43, 90-214 Łódź, Poland.

1. WSTĘP

Według polskiego prawa małżeństwo oznacza związek między dwiema osobami płci przeciwnej, który pociąga za sobą prawa i obowiązki przewidziane przez kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz panujące zwyczaje. W Polsce formalny związek małżeński może być zawarty jako małżeństwo cywilne lub wyznaniowe o skutkach cywilnoprawnych. Oba te typy związków rodzą te same skutki i konsekwencje prawne.

Wybór przyszłego partnera życiowego nie jest przypadkowy, lecz rządzą nim określone prawidłowości, które powodują ograniczenie swobody wyboru. Do czynników silnie oddziałujących na ów dobór zalicza się charakterystyki takie jak: wiek, status społeczny (poziom wykształcenia i wykonywany zawód, *social background*), wyznanie i siła przekonań religijnych, miejsce zamieszkania (region i klasa miejscowości). Według antropologów głównymi zasadami, które rządzą wyborem partnera to egzogamia i endogamia. W przypadku egzogamii mamy do czynienia z małżeństwami w których partnerzy pochodzą z różnych grup społecznych. Natomiast formuła endogamii nakazuje zawieranie małżeństwa z osobą z tej samej grupy społecznej [Jabłoński, Ostasz 2001, s. 58-65]. W badaniach socjologów i demografów zamiast terminu endogamia zwykle używać się określenia homogamia. Pojęcie homogamia używane jest do opisu tego typu mał-

żeństw, w których mamy do czynienia z brakiem różnic pomiędzy wartościami kluczowych, wspomnianych wcześniej cech obojga partnerów.

Współczesne badania dotyczące doboru małżeństw prowadzone są na bazie różnych podejść. Z reguły preferowane są analizy ilościowe bądź w ramach badań jakościowych te odwołujące się do cech osobowościowych. Jedno z możliwych podejść do zawierania małżeństw zasadza się na badaniu jednorodności (homogamiczności) związku.

W polskich badaniach problem homogamii dotyczy najczęściej doboru małżeńskiego ze względu na poziom wykształcenia, cechy społeczne lub miejsce zamieszkania nowożeńców [m.in. Strzelecki 1976, 1989; Kuciarska-Ciesielska 1978; Przychodzień 1964; Pohoski 1991; Welon, Szklarska, Bielicki 1999]. Celem tego opracowania jest przedstawienie preferencji w doborze terytorialnym małżonków. Analiza została przeprowadzona na podstawie danych dotyczących formalnego kryterium miejsca zamieszkania (zameldowanie na pobyt stały) nowożeńców przed ślubem, publikowanych w „Rocznikach Demograficznych” wydawanych corocznie od 1970 r. przez Główny Urząd Statystyczny (GUS). Publikowane informacje odnoszące się do związków małżeńskich pozwalają na analizę doboru terytorialnego małżonków ze względu na charakter administracyjny miejsca zamieszkania (miasto, wieś, zagranica) za lata 1995-2004, a od 1999 r. dostępne są również informacje o doborze terytorialnym w przekroju wojewódzkim w obecnym podziale administracyjnym.

Należy pamiętać jednak, iż czasami formalne miejsce zamieszkania nie jest tożsame z faktycznym. Często przyszli małżonkowie zamieszkują w tej samej miejscowości (ze względu na naukę, pracę itd.), natomiast ich miejsce stałego zameldowania jest w zupełnie innym regionie kraju.

Tytułowa „otwartość doboru terytorialnego...”, rozumiana będzie zatem jako skłonność nowożeńców do formowania związków małżeńskich z osobą na stałe formalnie zamieszkującą w miejscowości o odmiennej klasie, jak również w innym województwie.

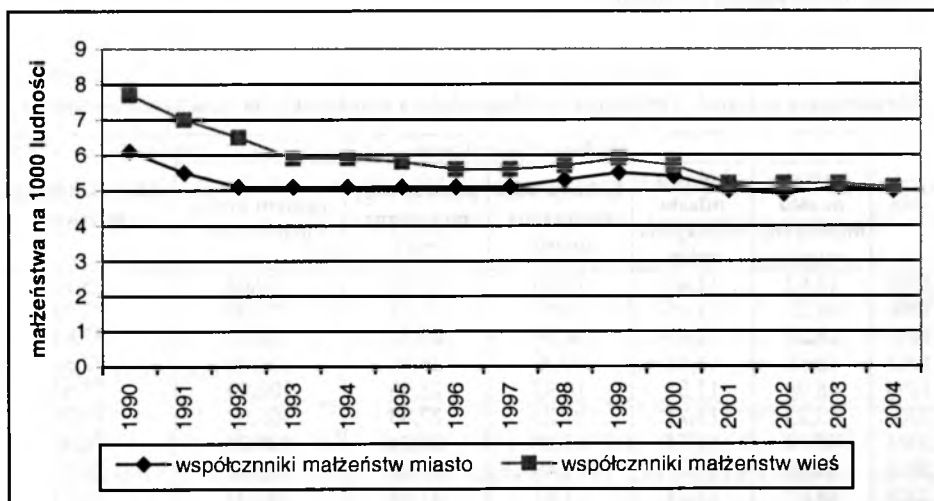
2. KSZTAŁTOWANIE SIĘ LICZBY MAŁŻEŃSTW W POLSCE NA PRZEŁOMIE XX I XXI WIEKU

W ciągu ostatniej dekady XX wieku liczba zawieranych małżeństw w Polsce zmniejszyła się, przy jednoczesnym wzroście liczby separacji i rozwodów. Polacy coraz rzadziej wstępują w formalne związki małżeńskie, częściej decydują się na życie w związkach nieformalnych (kohabitacyjnych). Niektórzy badacze zachodzące w Polsce przeobrażenia we wzorcu zachowań matrymonialnych tłumaczą drugim przejściem demograficznym [Kotowska 1999]. Syndromem charakterystycznym dla okresu drugiego

przejścia demograficznego jest m.in. późny wiek wstępowania w związki małżeńskie, relatywnie duża intensywność rozwodów oraz wysoki udział związków partnerskich. Inni zmiany w sferze zachowań matrymonialnych tłumaczą jako konsekwencję dostosowania się społeczeństwa do zmieniających się warunków ekonomicznych i społecznych w kraju. Prowadzone badania nad rodziną przez łódzkich socjologów i demografów [Warzywoda-Kruszyńska, Szukalski 2004] wskazują, iż w latach 90. wzrosło znaczenie czynników finansowych w podejmowaniu decyzji matrymonialnej. Najczęściej młodzi ludzie odkładają decyzję o małżeństwie ze względu na sytuację na rynku pracy (zagrożenie bezrobociem i niskie dochody).

W latach 1990-2004 z roku na rok zawieranych było średnio o 2% mniej małżeństw. Jak pokazują dane GUS, w 2004 r. zostało zawartych 191,8 tys. formalnych związków, tj. o niespełna 2% mniej niż rok wcześniej, zaś o 25% mniej niż w 1990 r. Tendencja do spadku liczby małżeństw była obserwowana silniej na obszarach wiejskich niż w miastach. W 2004 r. liczba zawieranych małżeństw na wsi była o 34% mniejsza niż w roku 1990, natomiast w miastach spadek ten wyniósł 17%.

Współczynnik małżeństw (liczba małżeństw na 1000 ludności) dla Polski obniżył się z poziomu 6,70‰ w 1990 r. do 5,0‰ w 2004 r. W latach 1990-2004 wsie charakteryzowały się wyższym natężeniem małżeństw niż miasta, ale można było obserwować zmniejszanie się różnic w wartości tego współczynnika pomiędzy tymi obszarami (rys 1). W 2004 r. różnica w częstości zawierania małżeństw między miastem a wsią była już prawie niezauważalna (5 małżeństw na 1000 ludności miast i 5,1 na 1000 ludności wsi).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Rocznika Demograficznego 2005

Rys. 1 Współczynnik małżeństw w Polsce w latach 1990-2004

Zauważalne jest znaczne zróżnicowanie przestrzenne częstości zawierania związków małżeńskich. Z jednej strony mamy województwa lubelskie, świętokrzyskie i podkarpackie, w których wartość współczynnika w 2004 r. przekraczała poziom 5,2, z drugiej zaś województwa zachodniopomorskie, lubuskie i opolskie, w których w tym samym roku zostało zawartych 4,4 małżeństw na 1000 mieszkańców województwa. Wydawać by się mogło, że przyczyną występowania zróżnicowania regionalnego częstości zawierania związków małżeńskich jest struktura wieku ludności w danym województwie. Jednak przypuszczenie to nie sprawdza się, gdyż obszary o „młodej” strukturze wieku mieszkańców charakteryzowały się zarówno wysokimi, jak i niskimi wartościami współczynników małżeństw i odwrotnie. Prawdopodobnie większe znaczenie niż czynnik demograficzny na częstość zawierania małżeństw w poszczególnych województwach mają względy społeczno-ekonomiczne.

3. DOBÓR TERYTORIALNY NOWOŻEŃCÓW W UKŁADZIE MIASTO – WIEŚ

Przyglądając się doborowi terytorialnemu nowożeńców ze względu na charakter administracyjny miejsca zamieszkania (miasto, wieś), można zauważyć, iż w latach 1995-2004 przeciętnie 77% zawieranych małżeństw to związki homogamiczne, tzn. takie, w których obydwójce partnerzy pochodzą z miasta lub ze wsi (tab. 1). Skłonność do zawierania małżeństw mieszanych przez mieszkańców wsi (z mieszkańcami miast) była większa niż wśród mieszkańców miast.

Tabela 1
Małżeństwa w latach 1995–2004 według miejsca zamieszkania nowożeńców (w %)

lata	miejsce zamieszkania					ogółem liczba małżeństw	odsetek homogamicznych
	kobieta miasto mężczyzna miasto	kobieta miasto mężczyzna wieś	kobieta wieś mężczyzna miasto	kobieta wieś mężczyzna wieś			
1995	47,62	11,45	10,46	30,48	100,00	78,10	
1996	48,23	11,45	10,62	29,71	100,00	77,94	
1997	48,28	11,60	10,80	29,32	100,00	77,61	
1998	48,55	11,58	10,90	28,96	100,00	77,51	
1999	48,98	11,54	10,93	28,55	100,00	77,53	
2000	49,23	11,71	11,23	27,83	100,00	77,06	
2001	48,94	11,74	11,38	27,94	100,00	76,88	
2002	48,60	11,99	11,49	27,92	100,00	76,52	
2003	48,87	12,04	11,61	27,48	100,00	76,34	
2004	48,61	12,22	11,79	27,38	100,00	75,99	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z *Roczników Demograficznych* z lat 1996 - 2005

Co ciekawe, w przypadku małżeństw „mieszanych” wystąpiła nieznaczna przewaga związków, w których kobieta z miasta poślubiła mężczyznę ze wsi. Jest to zupełnie odmienna sytuacja w porównaniu z tą, z którą mieliśmy do czynienia w latach 70. i 80., gdzie występowała przewaga małżeństw, w których to kobieta zamieszkująca na wsi wybierała na partnera mieszkańca miasta [Strzelecki 1976, 1989; Kuciarska-Ciesielska 1978].

Sytuacja taka może być związana z jednej strony z odmienną strukturą ludności według wieku i płci w miastach i na wsi, z drugiej ze zmianą tendencji w kierunkach migracji wewnętrznych. Zdecydowana większość nowożeńców to osoby do 30. roku życia. W grupie wieku 18-30 lat udział kobiet i mężczyzn w miastach jest bardziej zrównoważony niż na wsi. Wobec tego, brak równowagi liczebnej między płcią zmusza do poszukiwania współmałżonki (zwłaszcza mężczyznę ze wsi) poza miejscem zamieszkania. Ponadto w wyniku przeobrażeń społeczno-gospodarczych początku lat 90., wsie polskie coraz bardziej zyskują na atrakcyjności osiedleńczej. Od połowy lat 90. wzrasta liczba przemieszczeń ludności z miast na wieś, a od 2000 r. saldo migracji dla wsi przyjmuje wartość dodatnią, która zwiększa się z roku na rok (w 2000 r. saldo migracji dla wsi wyniosło 4,2 tys. osób, a w 2004 r. już 41,6 tys.). Można więc założyć, iż mężczyźni zamieszkujący na wsi stanowią dla kobiety z miasta coraz częściej lepszą partię, stwarzającą dogodniejsze warunki do zamieszkania niż mężczyźni z miasta.

W latach 1995-2004 można było zaobserwować nieznaczne zmniejszenie się poziomu homogamii w doborze terytorialnym współmałżonka, przyjmując jako kryterium obszar o tym samym charakterze administracyjnym. Spadek poziomu jednorodności małżeństw w większym stopniu dotyczył mieszkańców wsi niż miast (tab. 2).

Wśród mieszkańców wsi to kobiety charakteryzowały się większym poziomem homogamii niż mężczyźni, zaś w mieście wystąpiło zjawisko odwrotne, wyższy poziom jednorodności dotyczył mężczyzn. Jednak w ostatnich latach (1995-2004) widoczne jest zmniejszanie się różnic między obojgiem płci w skłonności do zawierania mieszanych związków (zarówno na wsi, jak i w mieście).

Można postawić hipotezę, iż w coraz mniejszym stopniu przyszli nowożeńcy (zarówno kobiety, jak i mężczyźni) zwracają uwagę na charakter administracyjny miejsca zamieszkania partnera. W celu sprawdzenia tej hipotezy zastosowany został test niezależności χ^2 (chi-kwadrat) oraz wykorzystano współczynnik zbieżności T-Czuprowa.

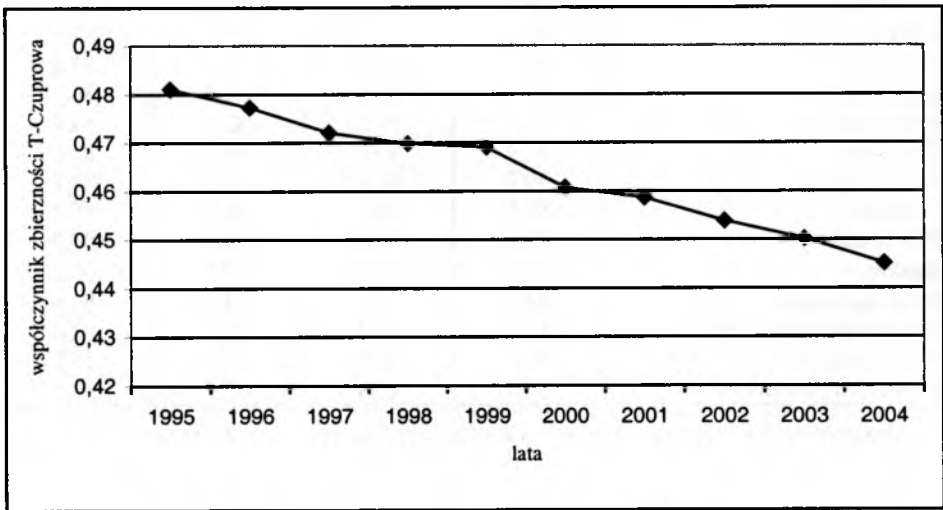
Tabela 2

Dobór terytorialny nowożeńców w Polsce według płci i charakteru miejsca zamieszkania w latach 1995-2004 (% ogółu małżeństw danej płci i charakteru miejsca zamieszkania)

lata	kobiety w miastach		kobiety na wsi		mężczyźni w miastach		mężczyźni na wsi	
	mężczyzna z miasta	mężczyzna ze wsi	mężczyzna z miasta	mężczyzna ze wsi	kobieta z miasta	kobieta ze wsi	kobieta z miasta	kobieta ze wsi
1995	80,62	19,38	25,55	74,45	82,00	18,00	27,30	72,70
1996	80,82	19,18	26,33	73,67	81,96	18,04	27,81	72,19
1997	80,63	19,37	26,91	73,09	81,73	18,27	28,35	71,65
1998	80,74	19,26	27,35	72,65	81,66	18,34	28,57	71,43
1999	80,93	19,07	27,68	72,32	81,76	18,24	28,79	71,21
2000	80,78	19,22	28,75	71,25	81,43	18,57	29,62	70,38
2001	80,66	19,34	28,95	71,05	81,13	18,87	29,58	70,42
2002	80,21	19,79	29,16	70,84	80,87	19,13	30,04	69,96
2003	80,23	19,77	29,71	70,29	80,80	19,20	30,48	69,52
2004	79,92	20,08	30,10	69,90	80,48	19,52	30,85	69,15

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z *Roczników Demograficznych* z lat 1996-2005

Obliczone wartości χ^2 – dla małżeństw zawartych w latach 1995–2004 – wskazują, iż na poziomie istotności 0,01, należy odrzucić hipotezę o niezależności badanych zmiennych, zatem można powiedzieć, że istnieje zależność między charakterem administracyjnym miejsca zamieszkania a wyborem współmałżonka. Jednak wartości współczynników zbieżności T-Czuprowa z każdym kolejnym rokiem są mniejsze (rys. 2), co potwierdza powyżej postawioną hipotezę, że w coraz mniejszym stopniu nowożeńcy przywiązują wagę do charakteru administracyjnego miejscowości zamieszkania partnera.

Źródło: Obliczenia własne

Rys. 2 Wartości współczynników zbieżności T-Czuprowa w latach 1995-2004

4. HOMOGENICZNOŚĆ W DOBORZE TERYTORIALNYM MAŁŻONKÓW W UKŁADZIE WOJEWÓDZKIM

W latach 1999-2004 odsetek małżeństw zawieranych przez osoby mieszkające w tym samym województwie wynosił przeciętnie około 87%. Za uważalne jest jednak znaczne zróżnicowanie poziomu homogamii w doborze terytorialnym partnerów w układzie przestrzennym (tab. 3).

Dużym stopniem jednorodności w tym względzie charakteryzowały się województwa, od środkowego wybrzeża kraju przez centralną Polskę, aż po województwa południowe (rys.3). Najwięcej małżeństw w ramach tego samego województwa było zawieranych w regionach: dolnośląskim, ślą-

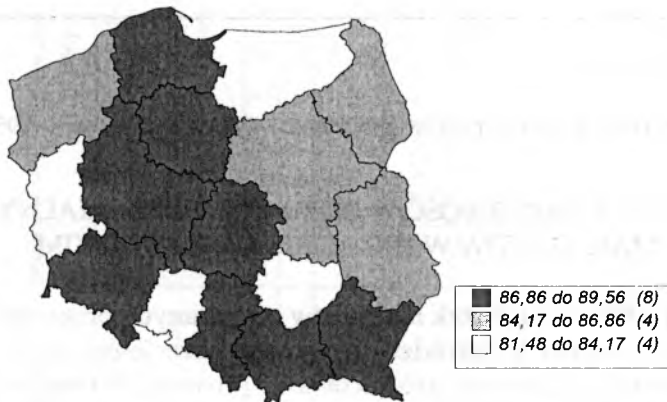
skim, małopolskim, podkarpackim oraz w wielkopolskim. Natomiast największą otwartością w terytorialnym doborze małżonków odznaczały się województwa warmińsko-mazurskie, opolskie, świętokrzyskie i lubuskie.

Tabela 3

Udział małżeństw, w których oboje małżonkowie przed ślubem zamieszkiwali w tym samym województwie w 1999 i 2004 r. (w %)

Województwa	Kobiety		Mężczyźni	
	1999	2004	1999	2004
Dolnośląskie	89,1	87,2	90,4	87,5
Kujawsko-pomorskie	88,7	87,1	89,6	87,4
Lubelskie	88,4	85,3	89,5	86,2
Lubuskie	85,1	81,4	85,1	82,5
Łódzkie	88,3	87,0	89,4	87,8
Małopolskie	89,9	87,9	89,3	86,7
Mazowieckie	87,9	85,6	87,9	84,4
Opolskie	85,9	83,3	85,4	82,6
Podkarpackie	89,2	87,0	89,9	87,7
Podlaskie	87,3	85,4	86,8	85,2
Pomorskie	88,5	86,5	89,1	87,2
Śląskie	90,3	89,0	90,5	90,1
Świętokrzyskie	84,9	82,4	84,6	82,8
Warmińsko-mazurskie	82,7	80,4	84,3	82,6
Wielkopolskie	90,8	88,9	90,5	89,2
Zachodniopomorskie	86,4	83,4	87,7	86,1

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z *Roczników Demograficznych* z lat 2000 i 2005

Źródło: Opracowanie własne

Rys. 3 Udział małżeństw, w których oboje nowożeńcy przed ślubem zamieszkiwali to samo województwo w 2004 r. (w %)

Większa homogamia terytorialna właściwa była dla nowożeńców zamieszkujących regiony o relatywnie większej gęstości zaludnienia, takie jak województwa: śląskie – 318 osób na km² w 2004 r. – czy małopolskie (215), w przeciwieństwie do regionów słabiej zaludnionych, lubuskiego (72) i świętokrzyskiego (110). Wraz ze wzrostem gęstości zaludnienia zwiększał się stopień homogamii w doborze terytorialnym partnerów. Można więc postawić hipotezę, że na obszarze o dużej gęstości zaludnienia, świadczącej o potencjale demograficznym województwa, łatwiej o znalezienie odpowiedniego małżonka niż w regionach słabiej zaludnionych. Jednakże współczynnik korelacji rang Spermmana pomiędzy gęstością zaludnienia a poziomem homogamii w doborze terytorialnym małżeństw wyniósł 0,61, co stanowi jedynie umiarkowane potwierdzenie powyżej sformułowanego oczekiwania.

Można oczekiwać, że osoby lepiej wykształcone odznaczają się większą mobilnością przestrzenną, albowiem pobierają często naukę poza miejscem zamieszkania i mają większą szansę na „zewnątrznym” rynku małżeńskim. Jednakże dokonana na potrzeby niniejszego opracowania analiza wskazuje, że istnieje prawidłowość między homogamią w doborze terytorialnym małżonków a udziałem w skali kraju ludności z wykształceniem powyżej średniego w województwie. Owa prawidłowość nie jest jednak zgodna z oczekiwaniami bazującymi na logicznej obróbce przewidywanych związków. Na ogół w regionach charakteryzujących się relatywnie większą koncentracją ludności z wykształceniem powyżej średniego występowała większa jednorodność w doborze terytorialnym współmałżonka. Obliczony współczynnik korelacji rang Spermmana pomiędzy odsetkiem ludności z poziomem wykształcenia powyżej średniego a udziałem małżeństw w ramach tego samego województwa w ogólnej liczbie małżeństw w poszczególnych regionach wyniósł 0,53.

Przyjmując za kryterium homogamii terytorialnej małżeństw jedynie to samo województwo zamieszkania nowożeńców przed ślubem, trudno dostrzec – w przypadku województw charakteryzujących się relatywnie największą jednorodnością w doborze partnerów – jakiegokolwiek prawidłowości ekonomiczne, na które w badaniach z lat 70. i 80. wskazywał Strzelecki. Wśród tych regionów znajdują się zarówno te o niższym poziomie rozwoju, w których przeważa sektor rolniczy, jak i regiony o wyższym poziomie rozwoju, zurbanizowane, z przewagą usług i przemysłu. Rozbieżność ta może wynikać z faktu, iż po zmianie podziału administracyjnego mamy do czynienia z całkowicie inną „mapą” społeczno-ekonomiczną, a w tym „mapą” rynku małżeńskiego. Zmniejszenie liczby województw związane było z agregowaniem mniejszych wcześniejszych województw w większe, mniej jednorodne wewnętrznie jednostki.

Tylko w przypadku województw o najmniejszej jednorodności w doborze terytorialnym małżonków daje się zauważyć pewne prawidłowości. Są to regiony charakteryzujące się sporym udziałem osób zatrudnionych w rolnictwie (około 40%) – wyjątek stanowi tutaj województwo lubuskie – słabą kondycją rynku pracy (duże bezrobocie) oraz posiadające tradycje imigracyjne.

Ci nowożeńcy, którzy znajdowali swych współmałżonków poza jednostką administracyjną stałego zamieszkania, najczęściej „poszukiwali szczęścia” w województwach graniczących z regionem zamieszkania, rzadziej w odleglejszych częściach kraju i zagranicą (tab. 4).

Tabela 4

Zestawienie najczęstszych województw zamieszkania nowożeńców przed ślubem ludności w latach 1999-2004

Województwa żony/męża przed ślubem	Najczęstsze województwo z którego pochodził współmałżonek/a
Dolnośląskie	Wielkopolskie, Opolskie, Śląskie
Kujawsko-pomorskie	Wielkopolskie, Pomorskie, Mazowieckie
Lubelskie	Mazowieckie, Podkarpackie
Lubuskie	Dolnośląskie, Wielkopolskie, Zachodniopomorskie
Łódzkie	Mazowieckie, Śląskie, Wielkopolskie
Małopolskie	Podkarpackie, Śląskie, Świętokrzyskie
Mazowieckie	Lubelskie, Łódzkie, Podlaskie, Warmińsko-mazurskie
Opolskie	Dolnośląskie, Śląskie
Podkarpackie	Lubelskie, Małopolskie, Świętokrzyskie
Podlaskie	Mazowieckie, Warmińsko-mazurskie
Pomorskie	Kujawsko-pomorskie, Mazowieckie , Warmińsko-mazurskie
Śląskie	Małopolskie, Opolskie
Świętokrzyskie	Łódzkie, Małopolskie, Mazowieckie, Śląskie
Warmińsko – mazurskie	Kujawsko-pomorskie, Mazowieckie, Podlaskie, Pomorskie
Wielkopolskie	Dolnośląskie, Kujawsko-pomorskie, Lubuskie, Łódzkie, Zachodniopomorskie
Zachodniopomorskie	Lubuskie, Mazowieckie , Pomorskie, Wielkopolskie

Województwa pogrubione oznaczają jednostki administracyjne nie sąsiadujące z województwem współmałżonka.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z *Roczników Demograficznych* z lat 2000 i 2005

Warto zwrócić uwagę, że w przypadku ponadregionalnego wyboru partnera (tj. znajdującego się poza obszarem województw sąsiadujących z daną jednostką administracyjną), mieszkańcy wielu regionów kraju znajdowali współmałżonka najczęściej w województwach śląskim i mazowieckim, czyli w najludniejszych jednostkach administracyjnych.

Również płeć determinowała wzorzec doboru terytorialnego nowożeńców. Okazuje się, że odległość dla kobiet stanowiła relatywnie mniejszą barierę w poszukiwaniu partnera poza województwem niż dla mężczyzn

(tab. 3). Jest to o tyle zastanawiające, iż w grupie ludności w wieku 18-44 lat mamy do czynienia z liczebną przewagą mężczyzn nad kobietami – w zdecydowanej większości województw – co pozwalałoby sądzić, iż to mężczyźni będą poszukiwali żon poza swoją społecznością lokalną.

W latach 1999-2004 doszło do zmniejszenia się różnic między kobietami i mężczyznami w ponadregionalnym doborze współmałżonka. W 2004 r. w województwach: małopolskim, mazowieckim i opolskim mężczyźni poszukiwali żony poza województwem w nieznacznie większym stopniu (ponad 1 punkt proc.) niż kobiety z tych regionów. W pozostałych województwach w kraju nadal to kobiety charakteryzowały się większą otwartością przestrzenną w doborze współmałżonka.

Odległość, jaka dzieli małżonków przed ślubem, ma również wpływ na wybór przyszłego miejsca zamieszkania po ślubie. Na podstawie wyników badania napływu do Warszawy w 1961 r. [Mirowski 1975, s. 216-228] stwierdzono, iż prawie połowa osób motywowała swoje wnioski o zameldowanie zawarciem małżeństwa. Dane zawarte w mikrospisie z 1974 roku, jak i w NSP'1978 wskazywały, że co piąta migracja była wynikiem zawarcia związku małżeńskiego. Również wyniki NSP'2002 wskazywały, że wśród spraw rodzinnych, które stanowiły 43% powodów migracji, najczęściej ankietowani jako powód zmiany miejsca zamieszkania wymieniali zawarcie związku małżeńskiego (62% wśród spraw rodzinnych). Największe udziały migracji związanych z zawarciem małżeństwa odnotowano w województwach: mazowieckim, pomorskim i wielkopolskim.

W ciągu sześciu lat we wszystkich województwach zmalała liczba zawieranych małżeństw, w których oboje nowożeńcy zamieszkiwali przed ślubem w tej samej jednostce administracyjnej, na korzyść małżeństw międzywojewódzkich, zwłaszcza z dalej położonych regionów kraju. Można również zauważyć, że w województwach charakteryzujących się mniejszą jednorodnością w doborze terytorialnym partnerów w 1999 r. poziom homogamii był niższy w 2004 r. w większym stopniu niż w przypadku województw, gdzie był on relatywnie wysoki. Porównując liczbę zawartych małżeństw w 2004 r., wśród których oboje nowożeńcy mieszkali w tym samym województwie przed ślubem, z analogiczną z 1999 r., nastąpił ponad dwukrotnie większy spadek liczby małżeństw w regionie lubuskim (o 26%), w porównaniu z województwem śląskim (niespełna 10%).

5. HOMOGAMICZNOŚĆ MAŁŻEŃSTW WYZNANIOWYCH

Niebagatelny wpływ na homogamię terytorialną doboru małżonków miała religijność, której miernikiem jest skłonność do zawierania związków wyznaniowych o skutkach cywilnoprawnych. Obszar „wybieralności” partnera dla małżeństw wyznaniowych jest bardziej ograniczony niż

w przypadku małżeństw cywilnych (tab. 5). Wśród małżeństw wyznaniowych, udział współmałżonków z tego samego województwa w ogólnej liczbie małżeństw wyznaniowych wahał się od 82% w warmińsko-mazurskim do 91% w wielkopolskim (średnio w latach 1999-2004), natomiast dla małżeństw cywilnych od 80% w świętokrzyskim do 88% w śląskim.

Oczekiwanie wynikające ze znajomości struktury nowożeńców według wieku (nupturienci zawierający małżeństwo w świątyniach są młodszy od tych, którzy wybierają jedynie USC; Szukalski 2003, s. 66-74) wskazywałoby, iż związki sakramentalne będą charakteryzowały się mniejszą homogamią terytorialną. Wynika to z faktu, że największa skłonność do małżeństw wyznaniowych występuje w grupie wieku 20-29 lat, a więc wśród osób młodych, charakteryzujących się najwyższą skłonnością do migracji związanej najczęściej z podjęciem nauki na poziomie szkoły wyższej lub pierwszą pracą.

Tabela 5

Poziom homogamii terytorialnej w doborze współmałżonka wśród małżeństw wyznaniowych i cywilnych w 1999 i 2004 r.

Województwa	Małżeństwa wyznaniowe (w %)				Małżeństwa cywilne (w %)			
	Kobiety		Mężczyźni		Kobiety		Mężczyźni	
	1999	2004	1999	2004	1999	2004	1999	2004
Dolnośląskie	90,5	88,2	91,2	88,2	86,8	85,3	89,1	86,1
Kujawsko-pomorskie	89,1	88,4	89,7	87,5	88,0	83,7	89,3	87,0
Lubelskie	89,6	86,1	90,6	87,6	84,9	82,4	86,4	81,4
Lubuskie	86,2	83,1	84,7	83,8	83,5	78,1	85,7	79,7
Łódzkie	89,0	87,9	89,8	88,3	86,7	84,3	88,4	86,3
Małopolskie	90,7	89,3	90,6	88,0	87,5	82,0	85,5	81,1
Mazowieckie	89,1	87,0	89,4	86,4	84,6	81,5	84,3	78,7
Opolskie	87,0	84,1	86,6	82,9	83,6	82,6	83,1	82,1
Podkarpackie	90,6	87,8	91,2	89,2	83,8	83,6	85,1	82,1
Podlaskie	87,8	86,6	87,7	86,9	86,0	81,2	84,6	79,6
Pomorskie	89,9	87,6	90,8	88,3	85,6	83,7	85,5	84,5
Śląskie	90,9	89,4	90,6	90,5	89,2	88,0	90,3	89,3
Świętokrzyskie	86,3	83,3	85,5	84,0	80,9	78,6	82,3	78,3
Warmińsko-mazurskie	84,1	81,1	84,8	82,4	79,8	78,7	83,3	83,1
Wielkopolskie	92,0	90,1	91,1	90,7	87,7	84,4	88,9	83,8
Zachodniopomorskie	87,6	84,7	88,5	86,9	84,7	81,2	86,5	84,8

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z *Roczników Demograficznych* z lat 2000 i 2005

Z perspektywy dość krótkiego okresu analizy otwartości rynku małżeńskiego w Polsce (lata 1999-2004) widoczne jest ograniczenie roli odległości jako bariery w terytorialnym doborze małżonków, niezależnie od płci czy charakteru związku małżeńskiego (cywilny, wyznaniowy).

6. MAŁŻEŃSTWA Z CUDZOZIEMCAMI (BINACJONALNE)

Mieszkańcy Polski wybierają współmałżonka nie tylko z obszaru kraju, ale również z zagranicy. Mimo iż małżeństwa obywateli polskich z cudzoziemcami (małżeństwa binacjonalne) nie stanowią dużego odsetka wśród ogółu małżeństw w Polsce, to od początku lat 90. można obserwować systematyczny wzrost tego zjawiska. W latach 1990-2004 udział małżeństw binacjonalnych wśród ogółu małżeństw zawartych w Polsce wzrósł z 1,3% do 2,2%.

Zaznaczyć należy, że jest to zjawisko wysoce selektywne z punktu widzenia płci i miejsca zamieszkiwania. Związki takie zawierają częściej kobiety niż mężczyźni. W 2004 r. wśród 4212 małżeństw mieszanych, 1744 to związki Polaka z cudzoziemką (41%), a 2468 to małżeństwa Polki z cudzoziemcem (59%). Jednak od początku lat 90. spada liczba małżeństw zawieranych przez kobiety z mężczyznami z zagranicy, w przeciwieństwie do związków Polaków z cudzoziemkami. W 2004 r. liczba zawieranych małżeństw binacjonalnych przez mężczyzn – obywateli polskich – zwiększyła się o 84% w stosunku do 1990 r., natomiast w przypadku Polek wielkość ta w porównywanych latach była niższa o 28%.

W latach 90. doszło również do zmian w strukturze małżeństw mieszanych ze względu na kraj pochodzenia cudzoziemca w porównaniu z wcześniejszymi dekadami (lata 70. i 80.). Wzrósł udział małżeństw Polaków i Polek z obywatelami Ukrainy, Rosji i Białorusi, jak również Wietnamu; spadał zaś stopniowo udział związków Polaków z mieszkańcami krajów Europy Zachodniej (Niemiec, Holandii) i w niewielkim stopniu Stanów Zjednoczonych.

W ostatniej dekadzie XX wieku zdecydowaną większość małżeństw binacjonalnych obywatele Polski zawierali z mieszkańcami krajów europejskich (około 80%), a małżeństwa z mieszkańcami Stanów Zjednoczonych i Kanady stanowiły niespełna 13% wszystkich małżeństw mieszanych, natomiast z mieszkańcami Azji około 7%.

W 2004 r. Polki najczęściej wychodziły za mąż za mieszkańców Niemiec (19% wszystkich małżeństw z cudzoziemcami), Ukrainy (8%) oraz Stanów Zjednoczonych (6%). Dla mężczyzn z Polski pierwszą co do liczebności grupą partnerek z zagranicy były obywatelki Ukrainy (59%), a następnie Białorusi (10%) i Rosji (6%). Widoczna różnica w doborze współmałżonka z zagranicy w przypadku Polek i Polaków wynikać może z faktu, iż kobiety z krajów wschodnich (byłego ZSSR), jak również mieszkanki Polski, chętniej wychodzą za mąż za obywateli krajów bogatszych, lepiej rozwiniętych gospodarczo, by tym samym zwiększyć swoje poczucie bezpieczeństwa materialnego.

Jest to prawidłowość odnotowywana od lat w badaniach przeprowadzanych przez antropologów. Według nich, z uwagi na konieczność wychowywania dzieci dla ich dobra kobiety preferują mężczyzn dysponujących odpowiednimi zasobami [Bielicki 1997, s. 18].

Większą skłonnością do zawierania małżeństw z cudzoziemcami charakteryzowali się mieszkańcy miast (zarówno kobiety, jak i mężczyźni) niż wsi (tab. 6). Skłonność ta była większa w mieście wśród kobiet niż wśród mężczyzn, zaś na wsi mieliśmy do czynienia z sytuacją odwrotną. W ostatnich latach mieszkańcy obszarów wiejskich coraz częściej decydowali się na małżeństwa z obywatelami z zagranicy. W 1995 r. tylko 27% wszystkich małżeństw „Polak–cudzoziemka” i 19% „Polka–cudzoziemiec” zawartych było przez mieszkańców obszarów wiejskich, natomiast w 2004 r. odpowiednio 34% i 21%.

Tabela 6

Udział małżeństwa binacjonalnych w ogólnej liczbie małżeństw w Polsce według płci i charakteru administracyjnego miejsca zamieszkania w latach 1995-2004 (w %)

lata	kobiety		mężczyźni	
	miasto	wieś	miasto	wieś
1995	1,56	0,53	0,54	0,28
1996	1,46	0,54	0,62	0,29
1997	1,43	0,59	0,70	0,40
1998	1,54	0,64	0,92	0,50
1999	1,40	0,58	0,71	0,47
2000	1,34	0,60	0,74	0,52
2001	1,45	0,58	0,81	0,58
2002	1,45	0,62	0,85	0,63
2003	1,53	0,63	0,97	0,78
2004	1,65	0,70	0,98	0,76

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z *Roczników Demograficznych* z lat 1996-2005

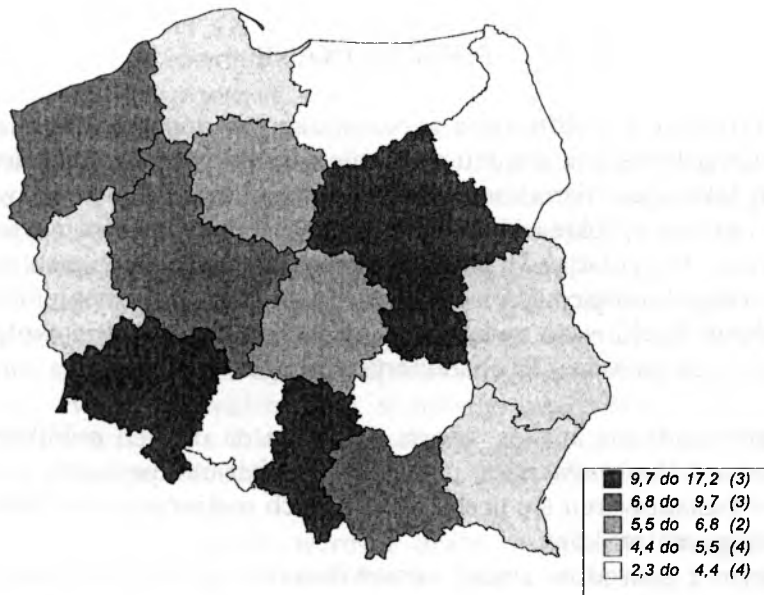
Małżeństwa mieszane charakterystyczne były dla kilku regionów naszego kraju. Ponad 40% małżeństw binacjonalnych, w latach 1999-2004, zawieranych było w trzech województwach (mazowieckim, śląskim i dolnośląskim).

Jak wskazują wyniki NSP'2002, są to województwa, które w latach 1998-2002 charakteryzowały się najwyższą w kraju koncentracją cudzoziemców (mazowieckie 21% ogółu cudzoziemców w Polsce, śląskie 10% i dolnośląskie 9,5%; GUS 2003c, s. 208).

Generalnie w rozkładzie terytorialnym małżeństw binacjonalnych, kobiety z regionów „ściany” wschodniej rzadziej niż mężczyźni z tych woje-

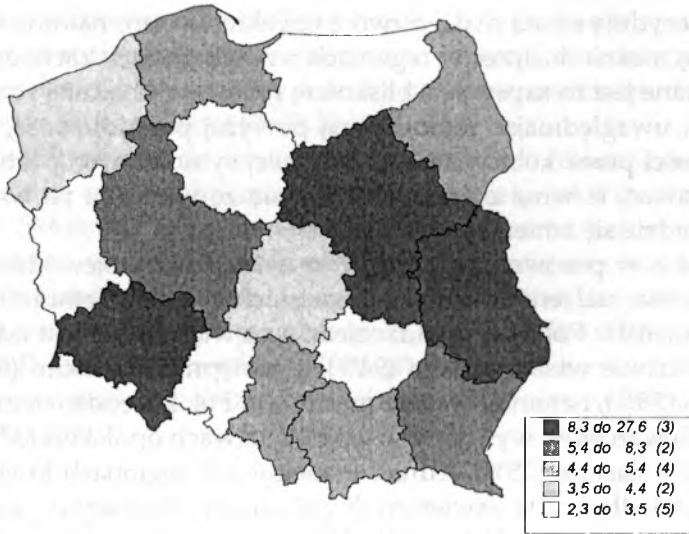
wództw decydują się na małżeństwo z obcokrajowcem, natomiast odmienną sytuację można dostrzec w regionach wzdłuż granicy zachodniej (rys. 4 i 5). Związane jest to zapewne z bliskością granic (wschodniej i zachodniej), a ponadto, uwzględniając wspomnianą powyżej prawidłowość, dotyczącą wybieralności przez kobiety na mężów lepiej sytuowanych partnerów, należy oczekiwać, iż wraz z przesuwaniem się ze wschodu na wschód proporcja ta będzie się zmieniać.

W 2004 r. w porównaniu z 1999 r. w większości województw w kraju wzrosła liczba małżeństw obywateli polskich z cudzoziemcami. W przypadku małżeństw Polaków z cudzoziemką największy wzrost odnotowano w województwie wielkopolskim (94%), a następnie lubelskim (90%) i mazowieckim (75%), natomiast wśród małżeństw Polek z cudzoziemcem jedne z wyższych wzrostów wystąpiły w województwach opolskim (32%), podlaskim (28%) i śląskim (25%). Jednak w niektórych regionach kraju w latach 1999–2004 spadła liczba zawieranych małżeństw mieszanych. Zjawisko to było charakterystyczne dla mieszkańców ziem zachodnich i północnych, które odznaczały się relatywnie dużym udziałem małżeństw binacjonalnych.

Źródło: Opracowanie własne

Rys. 4. Rozkład przestrzenny małżeństw „Polka-cudzoziemiec” zawartych w Polsce w 2004 r. (w %)

Źródło: Opracowanie własne

Rys. 5. Rozkład przestrzenny małżeństw „Polak-cudzoziemka” zawartych w Polsce w 2004 r. (w %)

7. PODSUMOWANIE

Rozpoznanie prawidłowości w przestrzennym doborze małżeństw stanowi istotną kwestię z punktu widzenia niektórych zachowań demograficznych, takich jak: rozrodczość i migracje. W celu realizacji podstawowych funkcji rodziny (prokreacji), nowożeńcy po ślubie powinni ze sobą zamieszkiwać. W sytuacji gdy partnerzy przed zawarciem związku zamieszkują w różnych miejscowościach dochodzi do migracji jednego lub obojga małżonków. Ruchliwość związana z zawarciem małżeństwa wpływa na wybór wzorca rozrodczości charakterystycznego dla środowiska żony bądź męża.

Przeprowadzona analiza, oparta w całości na danych publikowanych w *Rocznikach Demograficznych*, pozwoliła na ukazanie pewnych prawidłowości w kształtowaniu się liczby zawieranych małżeństw oraz doboru terytorialnego małżonków.

Jednym z powodów zmian, obserwowanych w ostatnich latach przeobrażeń zachowań matrymonialnych, są zachodzące w kraju przemiany kulturowe, społeczne i gospodarcze. Polski wzorzec zachowań matrymonialnych coraz bardziej przypomina wzorce występujące w krajach Europy Zachodniej.

Tempo spadku liczby zawieranych związków małżeńskich w latach 1995-2004 było większe na obszarach wiejskich niż w miastach, jednak różnice w częstości zawieranych małżeństw między tymi obszarami w ostatnich dwóch analizowanych latach były minimalne.

W tym okresie widoczna była również tendencja do dobierania się małżonków ze względu na podobny charakter miejsca zamieszkania (miasto, wieś). W blisko 80% małżeństw zawieranych w tym czasie oboje nowożeńcy pochodzili z miejscowości o tym samym charakterze administracyjnym. W przypadku małżeństw mieszanych zwraca uwagę przewaga w tych związkach małżeństw, w których to kobieta z miasta poślubia mężczyznę ze wsi, mamy więc do czynienia z występowaniem zupełnie odmiennej sytuacji w stosunku do lat 70. i 80., kiedy to częściej kobieta ze wsi poślubiła mężczyznę z miasta. W całym analizowanym okresie mieliśmy do czynienia ze słabnącą zależnością między charakterem administracyjnym miejsca zamieszkania a wyborem współmałżonka, o czym świadczy spadek wartości współczynników zbieżności T-Czuprowa.

W 2004 r. 85,8% par małżeńskich dobierało się w ramach tego samego województwa. Należy jednak zaznaczyć, że poziom homogamii w terytorialnym doborze małżonków jest silnie zróżnicowany regionalnie. Na ogół niższy poziom homogamii w doborze terytorialnym małżonków występuje w regionach relatywnie słabiej rozwiniętych gospodarczo.

Dostrzec można również pewne prawidłowości między poziomem wykształcenia ludności poszczególnych województw czy ich gęstością zaludnienia a otwartością w terytorialnym doborze małżonków.

Rozważając rolę płci w doborze terytorialnym małżonka, nie sposób nie dostrzec, że kobiety znacznie częściej niż mężczyźni wybierają partnera spoza województwa. Związane może to być z większą ruchliwością przestrzenną kobiet, związaną m.in. z podjęciem studiów.

Osoby zawierające związki wyznaniowe wybierają partnerów częściej z kręgu własnej społeczności lokalnej. W Polsce zdecydowana większość małżeństw decyduje się na zawarcie ślubu kościelnego. W 2004 r. około 75% zawartych związków małżeńskich stanowiły małżeństwa wyznaniowe. Jednak nie wynika to z faktu poszanowania zasad etyki chrześcijańskiej (choćby czystość przedmałżeńska), lecz raczej jest konsekwencją wielowiekowej tradycji społecznej.

Obserwowaną tendencję wzrostu liczby małżeństw binacjonalnych można wiązać z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej, co spowodowało, że Polska stała się krajem atrakcyjnym osiedleńczo dla mieszkańców spoza krajów Unii. Znacznie większy wzrost liczby małżeństw mieszanych wśród mężczyzn, biorąc pod uwagę główne kraje pochodzenia małżonek (Ukraina, Białoruś i Rosja) może być spowodowany poszukiwaniem „lep-

szego życia" przez mieszkanki byłych krajów ZSRR. Jednak małżeństwa obywateli polskich z cudzoziemcami charakterystyczne są tylko dla kilku regionów kraju.

Jak wskazują dane z lat 1999-2004, dobór terytorialny współmałżonków w Polsce zwiększył w niewielkim stopniu swoją otwartość, co w warunkach malejącej intensywności migracji może wskazywać na wzrost znaczenia migracji krótkookresowej związanej z pobieraniem nauki na poziomie wyższym.

W badanym okresie dobór terytorialny małżeństw był względnie stały i nie należy spodziewać się w krótkim horyzoncie czasowym (5-10 lat) jego zmian.

W przypadku małżeństw binacjonalnych można przypuszczać, że skala tego zjawiska będzie rosła, zwłaszcza jeśli chodzi o małżeństwa Polaków z cudzoziemkami. Sytuacja taka będzie istniała, dopóki będą utrzymywały się różnice w poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego, zwłaszcza między Polską a krajami byłego bloku wschodniego.

LITERATURA

- Bielicki T. (1997), *Pojęcie natury ludzkiej w świetle biologicznej teorii zachowań społecznych*, [w:] J. Reykowski, T. Bielicki (red.), *Dylematy współczesnej cywilizacji a natura człowieka*, Zysk i S-ka, Poznań
- GUS (Główny Urząd Statystyczny) 2003a, *NSP'2002, Migracje wewnętrzne ludności 2002*, Warszawa
- GUS (Główny Urząd Statystyczny) 2003b, *NSP'2002, Migracje zagraniczne ludności*, Warszawa
- GUS (Główny Urząd Statystyczny) 2003c, *NSP'2002, Ludność. Stan i struktura demograficzno – społeczna*, Warszawa
- GUS (Główny Urząd Statystyczny) 2004, *NSP'2002, Migracje długookresowe ludności w latach 1989-2002 na podstawie ankiety migracyjnej 2002*, Warszawa
- Jabłonowska Z. (1975), *Rodzina w XIX i XX wieku*, [w:] J. Komorowska (red.), *Przemiany rodziny polskiej*, IW CRZZ, Warszawa
- Jabłoński D, Ostasz L. (2001), *Zarys wiedzy o rodzinie, małżeństwie, kohabitacji i konkubinacie*, Adiaphor, Olsztyn
- Kotowska I. E. (red. – 1999), *Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego*, SGH, Warszawa
- Kuciarska-Ciesielska M. (1978), *Ruchliwość przestrzenna nowożeńców*, „Wiadomości Statystyczne” nr 1
- Mirowski W. (1975), *Związki rodzinne a ruchliwość geograficzna* [w:] J. Komorowska (red.), *Przemiany rodziny polskiej*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa
- Przychodzień J. (1964), *Dobór terytorialny i społeczny małżeństw wiejskich*, „Roczniki Socjologii Wsi”
- Strzelecki Z. (1976), *Terytorialny i społeczny dobór nowożeńców w Polsce ludowej*, Biuletyn IGS, nr 2

- Strzelecki Z. (1989), *Migracje matrymonialne*, [w:] Z. Strzelecki (red), *Cykl życia rodziny a migracje*, SGPiS, Warszawa
- Szukalski P. (2003), *Małżeństwa wyznaniowe w Polsce*, „Wiadomości Statystyczne”, nr 5
- Warzywoda-Kruszyńska W., Szukalski P (red. – 2004), *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie polskim*, Łódź
- Welon Z., Szklarska A., Bielicki T. (1999), *Wybór partnera do małżeństwa ze względu na wykształcenie w Polsce w latach 1946-1985*, „Studia Demograficzne” nr 2 (136)

THE OPENNESS OF THE TERRITORIAL MATCHING OF SPOUSES IN MODERN POLAND

Summary

The analysis – based solely on the data published in *Roczniki Demograficzne* – has allowed to present some regularity between the number of new marriages and the territorial matching of the spouses. Cultural, social and economic changes currently taking place in Poland are some of the reasons for the change in marital behaviour that has been observable in the recent years. The Polish pattern of marital behaviour has been increasingly similar to the patterns found in Western Europe.